

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

В.Ф.ВЕРСТЮК*

ІСТОРИК І ЕПОХА

(до 90-річчя від дня народження
академіка Ю.Ю.Кондуфора)**

Автор ставить за мету показати, як епоха (час і країна), в якій жив майбутній відомий організатор української радянської історичної науки, формувала його світогляд та систему цінностей, а також як вона згодом осмислювалась у його працях.

Наприкінці січня 2012 р. виповнилося 90 років від дня народження академіка НАН України, колишнього директора Інституту історії України НАНУ Юрія Юрійовича Кондуфора. Дев'яносто – це без малого сторіччя, час, яким вимірюють не стільки життя однієї людини, як цілі епохи. Двадцяте століття, яке увібрало і життя, і діяльність Юрія Юрійовича, загалом називають коротким: від Першої світової війни до розпаду СРСР. Тож є дві нагоди говорити про академіка Ю.Кондуфора передусім у контексті епохи, а також намагатися зрозуміти епоху через життя конкретної людини, якій удалося не просто вижити у цьому бурхливому столітті війн і революцій, а й зробити успішну кар'єру, а найважливіше, та, можливо, найпарадоксальніше – незважаючи на негативне суспільне ставлення до епохи тоталітаризму залишити по собі добру, теплу пам'ять і бажання осмислювати феномен Ю.Кондуфора.

Юрій Юрійович народився у селі Зубані на Полтавщині в передостанній день січня 1922 р. Це був непростий час. Ледь завершилася Перша світова війна, в якій загинуло близько 10 млн людей. Тобто, рівно стільки, скільки склали втрати у війнах за попередню тисячу років. Із п'яти імперій, що розпочинали війну, залишилася лише одна. Натомість в Європі з'явилося гроно національних держав. А в Росії відбулася революція, в якій перемогли прихильники нової ідеології-релігії комунізму. Далеко не все населення її поділяло, а тому до світової додалася не менш кривава громадянська війна, яку в 1922 р. довойовували на Далекому Сході. Недобиту стару інтелектуальну еліту пароплавами, як не потріб, вивозили за кордон. Незаперечний комуністичний вождь В.Ленін був вражений невиліковною хворобою. У його найближчому оточенні розпочалася

* Верстюк Владислав Федорович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії Української революції 1917–1921 рр. Інституту історії України НАНУ.

** В основі статті доповідь, виголошена на засіданні вченої ради Інституту історії України НАНУ 26 січня 2012 р.

боротьба за владу. Ішла дискусія про майбутнє радянських республік. В Україні живою була пам'ять про події визвольних змагань 1917–1921 рр., тривав селянський спротив політиці радянської влади, а південь та схід республіки охопив голод. Мені ніколи не доводилося чути від Юрія Юрійовича про якісь особисті драматичні враження про голод не лише 1922, але й 1933 рр. Вони, очевидно, щасливо минули сім'ю Кондуфорів. Батько майбутнього академіка був сільським учителем, який у середині 1920-х рр. вступив до КП(б)У та перейшов на радянську роботу в низових органах влади. Його часто переводили з одного місця на інше, сім'я мігрувала. Мати вченого, родом з російської Астрахані, усе життя пропрацювала вчителькою. Перебування в номенклатурному середовищі давало не лише засоби для існування, але й спонукало засвоювати нову радянську культуру, а політика українізації, на яку прийшлися дитячі та шкільні роки Ю.Кондуфора, сприяла вивченню української мови, яка не була йому чужою. Батько Юрія Юрійовича мав грецьке походження (звідси й прізвище), але вважав себе українцем. До речі, він закінчив 1917 р. шість класів Полтавської семінарії, очевидно тієї, в якій дещо раніше вчився С.Петлюра. 1929 р. малий Юрко став першокласником в Олександрії, а закінчив середню залізничну школу на Луганщині в містечку Попасна. І одразу вступив на історичний факультет Харківського університету. Було б цікавим дізнатися про причини, які спонукали школяра в той час піти саме на цей факультет. З одного боку, згадаймо, що 1930-ті рр., період індустріалізації та технічної реконструкції, високо на щит підняли інженерні та технічні професії, яких страшенно бракувало та на освоєння яких держава цілеспрямовано націлювала молодь. З іншого боку, не треба довго пояснювати, в який глухий кут була загнана історична наука на зламі 1920–1930-х рр. Тоді зазнали репресій не лише окремі історики, а й цілі історичні школи М.Грушевського та М.Яворського. На початку 1930-х рр. переважна більшість історичних установ академії наук була ліквідована у зв'язку з боротьбою з «буржуазним націоналізмом» і «фашизмом» в українській історіографії. 1936 р. було створено Інститут історії України АН УСРР, який складався з трьох секторів та 12 співробітників. Жоден з них не мав ані наукового ступеня, ані вченого звання¹.

«Чистка» національної інтелігенції протягом 1930-х рр. набула масового характеру. Із 259 українських письменників, які друкувалися у 1930 р., після 1938 р. залишилося лише 36. Протягом 1937–1938 рр. в республіці було заарештовано 267 тис. осіб, з яких майже половину розстріляно. Забігаючи трохи наперед, скажу, що автобіографії кінця 1940-х – початку 1950-х рр. Ю.Кондуфор завершував ремаркою про те, що батько його дружини 1937 р. був засуджений як «ворог народу», але він із тестем ніколи не бачився і ніяких зв'язків із ним не мав. Це не був його власний витвір, так вимагала влада, і так змушені були писати тисячі, зрікаючись рідних і близьких у надії здобути лояльність кривавого режиму. Сьогодні історики по-різному пояснюють смисл сталінського терору. Одні бачать у ньому спосіб боротьби з політичними опонентами й водночас механізм ротації кадрів, інші – універсальний метод побудови тоталітарного суспільства.

¹ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К., 2006. – С.11.

Можна припустити, що молодого комсомольця щось підштовхнуло до вивчення історії. Можливо, це був вплив батьків. Тут також можна згадати, що саме в 1930-х рр. історія як дисципліна повернулася у середню школу. Це вже була доволі «модернізована» радянська версія, підготовлена під впливом «Короткого курсу історії ВКП(б)». Очевидно, Харківський університет було обрано з географічних міркувань як найближчий до місця проживання батьків. Не забуваймо, що це був перший в Україні модерний виш, засновники якого вважаються і творцями модерної української ідеї. Харків був містом, де на початку ХХ ст. утворилася перша українська політична партія – РУП. Тут вирувало культурне життя, зрештою з 1920 до 1934 рр. це була столиця радянської України. Місто розбудовувалося, а кількість населення стрімко збільшувалась, що надавало Харкову певного культурного шарму, притягальності. Утім, місцевий університет наприкінці 1930-х рр. переживав не найкращі свої часи. Це був складний період відновлення традицій одного з найстаріших вищих навчальних закладів країни. Поступово поверталися вцілілі в добу репресій професори та викладачі. Зокрема, кафедру історії СРСР очолював напівреабілітований М.Рубач. До лекторської праці після гонінь повернувся С.Королівський. Кафедрою стародавнього світу та археології незмінно керував професор С.Семенов-Зусер. На кафедрі новітньої історії, якою завідував К.Віч, працював А.Скаба, відряджений у березні 1940 р. до Львівського університету². Студентство виховувалося в атмосфері необхідності зміцнювати обороноздатність країни, викривати «ворогів народу», шанувати вождів тощо. І.Рибалка, майбутній професор, який також у той час навчався на істфаку, згадував: «Керівники комсомольської організації виявляли безмірну пильність, стежачи за політичним і моральним станом студентів»³.

Ю.Кондуфор став свідком і учасником урочистостей, пов'язаних зі 135-річчям Харківського університету, які з певним запізненням пройшли 2 червня 1940 р. в місцевому оперному театрі. Проте університетські студії перервала строкова служба в армії, а там і війна... Сам Ю.Кондуфор не любив згадувати воєнне минуле, не подавав свою участь у подіях на Далекосхідному театрі бойових дій як щось надзвичайне. Військова кар'єра майбутнього академіка не склалася, службу він закінчив, маючи лише сержантське звання. Однак армія і війна додали неоціненного життєвого досвіду. У грудні 1941 р., коли німецькі війська стояли під Москвою і важко було спрогнозувати, чим це закінчиться, Ю.Кондуфор написав заяву про вступ до партії.

У 1946 р. після демобілізації Ю.Кондуфор повернувся до університету, відновився у складі студентів 2-го курсу історичного факультету. Йому було 24 роки, забагато як для другокурсника. Але війна, забравши кілька років, створила надзвичайно сприятливі умови для кар'єрного росту тих, хто вижив і був соціально амбітним. Слід відзначити, першого повоєнного навчального року в університеті налічувалося 450 студентів-фронтовиків⁴. Серед тодішніх викладачів істфаку були як професори старшого покоління – А.Ковалевський, С.Семенов-Зусер, К.Шиян, так і нова генерація – С.Королівський, С.Сидельников, І.Шерман та ін. Час був не надто сприятливий для занять історією. У 1947 р. ЦК КП(б)У

² Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна за 200 років. – Х., 2004. – С. 401–402.

³ Рибалка І.К. Така наша доля: Сторінки життя мого покоління. – Х., 1999. – С. 21.

⁴ Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна за 200 років. – С. 436.

«вибухнув» постановою «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», в якій йшлося про «грубі політичні помилки та спотворення буржуазно-націоналістичного характеру»⁵, які начебто мали місце в інститутських працях. Після публікації постанови у пресі по всіх установах, які мали зв'язок з історичною наукою, розгорнулася кампанія публічного таврування. Професія історика була достатньо небезпечною для того, хто її обирає. Вона неухильно вимагала «дотримуватися лінії партії», і постійно існувала загроза не встигнути за черговою зміною курсу. Можливо, у студентській аудиторії це сприймалося не так буквально з урахуванням поправки на учнівство, але й у значно пізніші часи брежнєвського «застою» студент міг легко вилетіти з вишу за вільнодумство чи участь в якихось несанкціонованих публічних акціях.

Ю.Кондуфор виявився здібним студентом і громадсько та політично активною людиною. Юрій блискуче вчився, був сталінським стипендіатом, займався науковою роботою. У 1949 р. студента 5-го курсу відзначили похвальною грамотою мінвизу СРСР і грошовою премією 300 руб. за участь у студентському науковому товаристві⁶. Навчання поєднував із партійною роботою. По тому були аспірантура, успішний захист кандидатської дисертації («Боротьба робітничого класу і біднішого селянства України за хліб у період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. 1919 рік»), викладацька діяльність, видання монографії, присудження звання доцента. 1950-ті рр. стали особливим періодом в історії СРСР, часом розриву зі сталінізмом. По смерті «батька народів» (як і після смерті В.Леніна) у вищому державно-партійному керівництві розгорілася боротьба за владу. Якщо у 1920-х рр. вона розтяглася у часі майже на 10 років і подавалася широкому загалу у формі безкінечних ідейно-політичних дискусій чи то з лівими, чи з правими ухилами, то у 1950-х рр. усе було стисліше. За ініціативи Г.Маленкова та М.Хрущова Л.Берія, як найнебезпечніший конкурент у боротьбі за владу, у червні 1953 р. був заарештований, представлений «англійським шпигуном» і розстріляний наприкінці того ж року. Колективне керівництво країною, проголошене у середині 1953 р., виявилось недовгим. У лютому 1955 р. Г.Маленкова було звільнено з посади голови Ради Міністрів СРСР, а у червні 1957 р. М.Хрущову вдалося остаточно взяти гору над своїми опонентами. В.Молотов, Г.Маленков, Л.Каганович та Д.Шепілов були звинувачені у створенні «антипартійної групи», виведені з усіх керівних органів та звільнені з посад. М.Хрущов утвердився як одноосібний радянський лідер. Безумовно, цьому сприяли запропоновані ним реформи, особливо новації у сільському господарстві, розвінчання культу особи Й.Сталіна. XX з'їзд КПРС став своєрідним катарсисом, після якого почався процес помітного оновлення суспільного радянського життя, що увійшов в історію як хрущовська «відлига». Десталінізація, яку проводило нове партійне керівництво, вимагала насамперед нових кадрів, не пов'язаних із практикою довоєнних і післявоєнних чисток; кадрів, які мали добру вищу освіту та пройшли випробування війною. Випускники істфаку, колишні фронтовики, а тепер його викладачі, кандидати наук із початку 1950-х рр. стали основним резервом ідеологічних кадрів обкому партії. У Харкові

⁵ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К., 2006. – С.17.

⁶ Архів Харківського національного університету. – Особова справа Ю.Кондуфора.

початок такої практиці поклав старший за віком А.Скаба (1951–1959 рр.), потім одноліток Ю.Кондуфора і його близький приятель В.Астахов (1959–1963 рр.), далі Ю.Скляров (1963–1969 рр.). У цей час лекторські групи міському та обкому очолювали, як правило, істфаківці, а посаду головного редактора «Соціалістичної Харківщини» обіймали А.Скаба, згодом І.Рибалка. Новим запитам влади Ю.Кондуфор відповідав на всі 100. Система не могла не помітити молоду, активну, цілеспрямовану, авторитетну людину. А.Скаба, тоді секретар Харківського обкому, запропонував відповідну роботу й 1952 р. Ю.Кондуфор очолив відділ агітації та пропаганди в обласному комітеті партії.

У грудні 1957 р. першим секретарем ЦК КПУ став М.Підгорний, який на початку 1950-х рр. очолював Харківський обком. Для харків'ян це була сприятлива обставина, що багатьом дозволила перебратися на роботу до столиці республіки. У 1958 р. Ю.Кондуфор очолив відділ науки та культури ЦК КПУ, за рік секретарем ЦК з ідеології став А.Скаба. Ці призначення відбулися в умовах хрущовської доби. Проте, напевно, передчасно було б подавати постать Ю.Кондуфора як «радянського ліберала», ми ж бо знаємо наскільки непослідовною та суперечливою була хрущовська «відлига». Випустивши з в'язниць мільйони реабілітованих «ворогів народу», розворушивши радянське суспільство правдою про сталінський режим, вище партійне і державне керівництво СРСР не збиралося відмовлятися від комуністичної ідеології та командних методів господарювання. У країні продовжував панувати тоталітарний режим. Уже через кілька місяців після XX з'їзду КПРС ЦК партії підготував і розіслав на місця директиву «Про посилення політичної роботи партійних організацій в масах і припинення вилазок антирадянських ворожих елементів»⁷. В УРСР влада традиційно вела боротьбу з «українським буржуазним націоналізмом», посилювалося російщення, штучно звужувалася сфера застосування української мови. Усе це справедливо викликало незадоволення національної інтелігенції, яка намагалась у той чи інший спосіб заманіфестувати свої погляди й донести їх до вищого державно-партійного керівництва. Напевно, однією з таких найпоказовіших акцій стало написання І.Дзюбою книги «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Це трапилося через рік після зміщення М.Хрущова та приходу до влади Л.Брежнєва. У грудні 1965 р. автор надіслав свою працю, в якій аргументовано доводив, що в УРСР грубо порушується «ленінська національна політика», тодішньому першому секретареві ЦК КПУ П.Шелесту, а трохи згодом її російський переклад – у Москву Л.Брежнєву. Ці події викликали шалену відпорну реакцію влади, яка мобілізувала для цього всі можливі ресурси. Безумовно, на повну потужність було задіяно апарат ЦК КПУ й особливо відділи агітації та пропаганди, науки та культури. Не минула ця «чаша» і Ю.Кондуфора. У перші дні січня 1966 р. П.Шелест доручив А.Скабі та Ю.Кондуфору підготувати на секретаріат ЦК пропозиції і вжити заходів щодо І.Дзюби. Очевидно, з їх ініціативи і за їх участі 13 січня ЦК КПУ провів розширену нараду, на яку запросили керівників Спілки письменників, провідних учених-гуманітаріїв АН УРСР, викладачів університету та Вищої партшколи. Обговорювалося питання критичної оцінки

⁷ Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). – К., 2000. – С.139.

праці І.Дзюби⁸. Сам її автор пізніше згадував, що Ю.Кондуфор вів із ним жорсткі «виховні» розмови у будівлі Центрального комітету⁹. Очевидно, що завідувач відділу мав провадити лінію ЦК, але Ю.Кондуфор робив це без надмірного фанатизму, у силу обов'язків, тому про нього залишилася зовсім інша пам'ять, ніж, скажімо, про В.Маланчука. Перебування Ю.Кондуфора на високому партійному посту одним запам'яталося тим, що у цей час О.Гончар очолив Спілку письменників України, а іншим – забороною фільму К.Муратової «Наш чесний хліб». Зрештою, у нього залишилося чимало близьких друзів серед творчої інтелігенції, серед них – Д.Гнатюк, Ю.Гуляєв та ін.

Будучи на партійній роботі, Ю.Кондуфор в Академії суспільних наук при ЦК КПРС (Москва) захистив докторську дисертацію («Союз робітничого класу і селянства в період громадянської війни»), яка розширила тематику та хронологічні рамки кандидатської. Очевидно, він розумів, що втриматися на партійній роботі довгий час не вдасться, а, можливо, і не прагнув цього. На початку 1968 р. після неприємної розмови з П.Шелестом він написав заяву про звільнення і перейшов у Київський держуніверситет, де спеціально «під Кондуфора» створили кафедру історії радянського суспільства. Його монографія, покладена в основу докторської дисертації, вийшла 1964 р. у видавництві «Наукова думка» і була довгий час одним із найвпливовіших і найавторитетніших досліджень із проблем революційної доби¹⁰. У ній було зібрано й систематизовано достатньо великий фактичний матеріал, який уводився в науковий обіг уперше. Одночасно це була типова радянська історіографічна праця, базована на цитуванні ленінських думок, партійних рішень та документів. Зрозуміло, що тут не ставилася під сумнів хибність політики воєнного комунізму, а події (конфіскація селянського хліба) інтерпретувалися у відповідності до комуністичної ідеології. Інакше в той час стати доктором наук було неможливо.

Навчаючись із 1970 по 1975 рр. на історичному факультеті КДУ, я міг спостерігати за Ю.Кондуфором як за професором, а згодом, із 1973 р., – і деканом. Професор Ю.Кондуфор імпував студентам розкутістю, залученням у канву лекції художньої літератури і навіть елітарної поезії. Як декан він, на відміну від свого попередника П.Овчаренка, практично не втручався у навчальний процес, не виховував студентів, передоручивши ці справи своїм заступникам, але на диво факультет працював ефективно, його рейтинг був доволі високим. На моїй рекомендації для вступу в аспірантуру стояв підпис Ю.Кондуфора. Він був одним із найавторитетніших українських радянських істориків, мав добрі зв'язки в Москві, вважався учнем академіка І.Мінца, консультанта його докторської дисертації, був членом міжнародної ради з вивчення історії Жовтневої революції. Одночасно Ю.Кондуфор входив до головної редакційної колегії багатотомної «Історії Української РСР». Юрій Юрійович підтримував дружні, ділові зв'язки з відділом історії Великої Жовтневої соціалістичної революції академічного Інституту історії, його завідувачем М.Супруненко. У самій установі бував

⁸ *Шелест П.* «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади: Щоденники: Документи: Матеріали. – К., 2003. – С.222.

⁹ Там само. – С.765.

¹⁰ Див.: *Кондуфор Ю.Ю.* Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны (в ходе проведения продовольственной политики 1918–1920 гг.). – К., 1964.

не часто, швидше по необхідності, можливо й тому, що атмосфера в інституті за директорства А.Шевелева була неймовірно напруженою, грозовою. Колектив ділився на якісь угруповання, засідання партбюро і загальні партійні збори часто-густо можна було порівняти з середньовічною інквізицією. Як пам'ятаю, прихід Ю.Кондуфора в директорське крісло був для багатьох несподіванкою, насправді, як пізніше він розповідав сам, президент АН УРСР Б.Патон довго умовляв його на цей крок і наприкінці 1978 р. таки вмовив. Зміна керівництва дуже швидко нормалізувала моральний клімат в академічній установі, хоча практично не змінила тематику досліджень та їх методологію. Інститут історії АН УРСР продовжував працювати над багатотомною історією УРСР, завершував українську версію, а згодом друге видання російською мовою.

Сфера особистого наукового інтересу Ю.Кондуфора – це події 1917–1921 рр. в Україні. На той час ця тема активно розроблялася науковцями і водночас перебувала під пильним партійно-державним патронатом. Адже пануюча в радянській історичній науці парадигма «Великої Жовтневої соціалістичної революції» була наріжним каменем радянської державності, комуністичної ідеології та ідентичності.

Науковий доробок Ю.Кондуфора становить понад 250 праць, у тому числі 20 монографій та навчальних посібників. Серед найбільш відомих можна назвати «Революційні події 1905–1907 рр.» (1955 р.), «Пролетаріат Харкова у трьох революціях» (1959 р.), «Зміцнення союзу робітничого класу і селянства на Україні в період громадянської війни (в ході проведення продовольчої політики у 1918–1920 рр.)» (1964 р.).

Він також виступав редактором та членом редколегій багатьох знакових видань, як-от серії книг про «дружбу і братерство» українського та російського, білоруського і молдавського народів, тритомної «Історії Києва» (1986 р.), підручника «Історія СРСР» (1972–1987 рр., 4 вид.), «Історії міст і сіл УРСР», «Радянської енциклопедії історії України», «Українська РСР в період громадянської війни 1918–1920 рр.» (у 3 т.), багатотомної «Історії Української РСР» (1979 р.)¹¹.

Усі наукові праці Ю.Кондуфора були вповні марксистсько-ленінськими. Вони базувалися на радянських методологічних і теоретичних засадах, розглядаючи історію України крізь призму «класової боротьби». Це обумовлювало й вибір тем для власних досліджень, які було здійснено на солідній, хоч і тенденційно підібраній, джерельній базі.

Аналіз наукової спадщини Юрія Юрійовича виявляє існування раніше непомічених дослідниками аспектів щодо історії революційної доби 1917–1921 рр. Можна вести мову про два «великих тексти» вченого, в яких відображено розвиток його історичного світогляду. Це гранднаратив української радянської історіографії – багатотомна «Історія Української РСР» та статті кінця 1980-х – початку 1990-х рр.¹² Якщо перший текст засвідчував конструювання образу історичного процесу на основі принципу суспільно-економічних формацій, то

¹¹ Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В.Вернадського (далі – ІА НБУВ). – Ф.285. – Оп.1. – Спр.90. – Арк.15.

¹² Кондуфор Ю.Ю. Великий Жовтень і доля інтелігенції (1917–1920 рр.) // Український історичний журнал. – 1989. – №12. – С.3–18; Його ж. Революційні події 1917 р. на Україні: пошук альтернативи // Там само. – 1990. – №11. – С.10–20.

другий був першою дуже неспіливою спробою переосмислення марксистської візії «Великого Жовтня».

«Історія Української РСР», як зазначено у вступі, була написана у «проблемно-хронологічному плані»¹³. Викладена тут схема історії України повною мірою відповідала домінуючим уявленням про роль історії у житті суспільства та завданням «побудови комунізму» з метою «висвітлити всі етапи історії Української РСР у відповідності з науковою періодизацією вітчизняної історії»¹⁴. Природно, що окремих п'ятих том було присвячено революційним подіям і він мав назву «Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920)». Головна зміна у концепції «Великого Жовтня» полягала у включенні революційних подій у Західній Україні в тканину загальноросійського революційного процесу, а також обґрунтуванні глибокого зв'язку між «соціалістичними» настроями українського й російського суспільств. На глибоке переконання Ю.Кондуфора, боротьба за владу в Україні у 1917 р. мала свої особливості та відмінності від аналогічних подій у Росії, однак не вони були визначальними¹⁵. Подібна боротьба велася по всій колишній імперії та мала спільний характер із подіями в Україні. Фактично ця синтеза заснована на російськоцентричному погляді на історію загалом та революцію зокрема.

На кінець 1980-х рр. неабияк актуалізувалися проблеми вітчизняної історії. Щоби зрозуміти, в якому становищі перебуває радянське суспільство і за яким напрямом воно може рухатися, треба було чесно відповісти на питання, звідки і як воно постало? Саме у цьому полягала суть процесу «гласності» та породжених ним досліджень т.зв. «білих плям»¹⁶. Стала помітною зміна в наукових інтерпретаціях подій 1917–1920 рр. в Україні, з'явилися нові теми. У цих умовах Ю.Кондуфор залишався організатором науки, він прагнув переглянути концепцію «Великого Жовтня» за рахунок відмови від крайніх догматичних інтерпретацій, але принципово не ламаючи дослідницьку конструкцію, а лише її модернізуючи. Я пам'ятаю одну розмову з ним у його кабінеті при обговоренні ймовірних напрямків досліджень. На мою репліку, що ми ж учені й маємо все піддавати сумніву, він твердо відповів: «Насамперед ми комуністи». Його погляди на роль інтелігенції засвідчували, що Ю.Кондуфор намагався переорієнтувати дискурс у бік розширення меж історичного дослідження. Напевно, тому на початку 1990-х рр. учений розробив концепцію «Великого Жовтня» в контексті революційних альтернатив, що повною мірою вписувалося в марксистське розуміння розвитку суспільства. Текст Юрія Юрійовича містить цікаві інтерпретації, які заявлені як переосмислення відомих істин, але не їх кардинальний перегляд. В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В.Вернадського зберігається цікавий документ – інформація Інституту історії про підготовку до 70-річчя Жовтневої революції. У ньому подано оцінку Ю.Кондуфором стану історіографії про події 1917–1921 рр.: «В основу

¹³ Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн., – К., 1977. – Т.1 – Кн.1. – С.17.

¹⁴ Там само. – С.6.

¹⁵ ІА НБУВ. – Ф.285. – Оп.1. – Спр.84. – Арк.1.

¹⁶ Маршрутами історії. – К., 1990. – 655 с.; *Солдатенко В.Ф.* До питання про початок громадянської війни на Україні // Український історичний журнал. – 1991. – №7. – С.16–26; *Яневський Д.Б.* Маловідомі Конституційні акти України 1917–1920 рр. – К., 1991. – 68 с.

переважної більшості наукових досліджень [...] покладено стереотип, вироблений ще до війни: в роки виходу «Краткого курса истории партии». Відповідно до нього і перелік подій, і список осіб, і їх оцінка – все це суворо визначено. [...] Вважаю, прийшов час закінчити зі знеособленою та урізаною історією Великого Жовтня. Надто багато наплодили ми доморослих «ветеранів» на теми революції і громадянської війни, далеких від реальності та дійсності»¹⁷.

Цікавими є сюжети щодо історії Центральної Ради, які написано на основі марксистських підходів. Із них можна почерпнути інший погляд на розвиток визвольного руху та українського національного проекту. Центральна Рада в оцінках науковця поставала як «буржуазно-націоналістична організація», яка «тісно співпрацювала» із Тимчасовим урядом і водночас мала з ним «окремі непорозуміння, тертя»¹⁸. Поряд із очевидним визнанням важливості українського руху, який доводив «крах міжнародної політики Тимчасового уряду»¹⁹, у текстах присутні заперечення історичної ролі ЦР у розвитку націєтворення²⁰. Ю.Кондуфор визначав, що соціальною основою «дрібнобуржуазних націоналістичних партій» були дрібнотоварні виробники міста та села. Навряд чи можна заперечити цей висновок академіка, хіба що відкинути політичну риторичку.

У підсумку діяльність Центральної Ради визначалася тільки як «антирадянська» й «антисоціалістична»²¹. Помітна відсутність різких оцінок її як «контрреволюційного» органу. Додам ще з особистого. На початку 1990-х рр. у відділі тоді ще історії Великої Жовтневої соціалістичної революції почалася підготовка збірника документів з історії Центральної Ради. Корпус матеріалів було сформовано, передмову написав Ю.Гамрецький, який 1992 р. залишив інститут. Цей текст за своїм змістом був близький до згаданої вище концепції Юрія Юрійовича, але він не давав дозволу на друк, щоправда, на це й не було грошей. Якось директор викликав мене у свій кабінет, напевно, це був 1993 р., я вже отримав докторський диплом і від його імені керував відділом, у справі якого він фактично не втручався, формально зберігаючи титул завідуючого. Передавав мені передмову Ю.Гамрецького із власними правками й ремарками, попросив прочитати і виправити на свій розсуд. Через кілька днів я прийшов до нього і сказав, що цей текст правити неможливо, його треба переписати. Відповідь була дуже короткою: «От і переписуй».

Підсумовуючи, можна сказати, що Юрій Юрійович Кондуфор був одним ізлюбимих «синів своєї епохи», він зробив кар'єру і досяг суспільного визнання, став символом успішної радянської людини. У своїх наукових поглядах та історичних уявленнях залишався однозначним і послідовним, але не ортодоксальним, змінювався повільно, можливо у силу віку, а, головне, не наві'язував своїх поглядів іншим. Він доволі болісно реагував на процес розпаду СРСР, але, очевидно, розумів усю безглуздість протистояння цьому, особливо після провалу серпневого путчу 1991 р. Можливо, саме ці обставини підштовхнули його добровільно, без будь-якого тиску з боку академічного керівництва, подати у

¹⁷ ІА НБУВ. – Ф.285. – Оп.1. – Спр.100. – Арк.27–28.

¹⁸ Там само. – Спр.84. – Арк.6.

¹⁹ Кондуфор Ю.Ю. Революційні події 1917 р. на Україні: пошук альтернативи. – С.14.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – С.19.

відставку з посади директора інституту, звільнивши її для представника молодшого покоління, яке в нових історичних умовах надзвичайно динамічно світоглядно змінювалося, мало шалене завзяття до перемін та наукові амбіції.

Біографія вченого наведена в багатьох енциклопедіях, довідниках, ювілейних виданнях з історії НАН України, Київського та Харківського університетів. Але здебільшого це скупі, схематичні статті: народився, учився, працював... Чи не єдиним винятком став збірник наукових праць, присвячений пам'яті академіка Ю.Кондуфора, що вийшов друком в Інституті історії України НАНУ 2004 р. Тут уміщено біографічно-історіографічний нарис, підготовлений О.Юрковою, а також спогади друзів, учнів, співробітників Юрія Юрійовича²². У 1999 р. донька вченого та Інститут історії України передали до Інституту архівознавства НБУВ 682 документи, з яких було сформовано 145 справ. Власне, згаданий збірник та особовий фонд академіка можуть слугувати хорошою основою для подальших студій життєвого й творчого шляху історика, його життя в контексті доби, як і дослідження радянської епохи крізь біографію людини, що мали щастя/нещастя народитися у цю епоху, сприйняти її виклики і частково відповісти на них.

²² Див.: Актуальні проблеми вітчизняної історії XX ст.: Збірник наукових праць, присвячений пам'яті академіка НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2 т. – К., 2004.

Author aims to show how the epoch (time and country), where prospective well-known organizer of Ukrainian Soviet historical science lived, shaped his worldview and value system and how it was accounted in his later works.

